

A jövő Akadémiája

Kérdések múltból, jelenről, jövőről

I. AKADÉMIÁNK AZ EURÓPAI TUDOMÁNPOLITIKAI SZERVEZETBEN • Az európai és a magyar Akadémia különbözőségéről • Közérdek, állami támogatás • Az Európai Unió tudomáspolitikája • Az európai államok kutatás- és tudományszervezete

II. AKADÉMIÁNK A MAGYARORSZÁGI INTÉZMÉNYRENDSZERBEN • Akadémiánk: civil szervezet • Akadémia és állam • Autonómia és politika

III. AKADÉMIÁNK MINŐSÉGBIZTOSÍTÓ SZEREPE • A meritokráciáról • Minőség és köztestület • Meritokrácia és életkor

IV. AKADÉMIÁNK NEMZETI JELLEGE • Egyetemes tudomány – „nemzeti Akadémia” • Akadémiánk kultúrnemzeti alapjáról

V. AKADÉMIÁNK HÁRMAS FUNKCIÓJÁRÓL • A tudományos műhely • A kutatói érdekviselet • A „nemzet tanácsadója”

Mesterem, Kosáry Domokos egy mai angol történész idézésével kezdte az 1848–49-es forradalmakról szóló előadását. Én a 19. század legkiemelkedőbb angol történészét, Macaulyt szeretném idézni. A neves liberális történész ezt írta: „Csak a bolond gondolja azt, hogy az orvos a hibás a diagnózis kimondásáért.” És csak a bolond gondolja azt – értelmezhető tovább a mondata –, hogy azért, mert a történész elmondja forrásaiból származó következtetéseit, ezzel már ő azon hibák előidézője és oka is, amelyekről esetleg mint kórismérvekről beszél. Engedjék meg, hogy Akadémiánk jelenéről, jövőjéről összegyűlt nézeteimet megosszam a közgyűléssel.

A diagnózis kimondása

A mai gondokról, ezek okairól mint történész s mint tudomáspolitikával foglalkozó elnök szólok. Az elmúlt két esztendőben tagtársaimmal folytatott beszélgetéseimen, akadémiai fórumokon folytatott vitáim

Az elnök feladata

1998. május 4. Előadás az MTA közgyűlésén. – Dél előtt a közgyűlés Kosáry Domokos, az MTA volt elnökének tudományos előadását hallgatta meg az 1848-as forradalom 150. évfordulója alkalmából. Délután tagválasztásra került sor. A tagválasztás eredményeinek összeszámolása idején hangzott el az elnöki beszámoló, ahol az itt közölt diktált szöveg rövidítve került ismertetésre.

közben keletkezett jegyzeteimet szerkesztem itt most egységbe. Tehát akár azt is mondhatnám: csak a bolond tekintheti az elnököt hibásnak a problémák kimondásáért. Vagy akár a diagnózis leírásáért. Amúgy sem lenne helyes, ha a hozzám intézett kérdéseket, az azokra adott válaszaimat zsebembe süllyeszteném, netán félretenném emlékirataim részére, befűzve naplóm oldalai közé.

Nyitott, vitatott kérdések Akadémiánk jellegéről, jelenéről és lehetséges jövőjéről szeretnék tehát beszélni. Nyitott kérdések ezek. Vitában született álláspontok, és nyilván vitákat is fognak kelteni tagtársaim, a köztestület tagjai, politikusok, újságírók körében. De hát az elnöknek vállalnia kell véleménye kifejtését! Akadémiánk 170 éves múltjában többször is volt ilyen helyzet. Öt témacsoportot állítottam össze a felgyülemlett kérdés- és válaszanyagból.

- Öt kérdéskör*
1. Hol helyezkedik el Akadémiánk az európai tudománypolitikai szervezetben?
 2. Milyen Akadémiánk jellege, és hol van a helye a magyarországi intézményrendszerben?
 3. Lehet-e az Akadémia a nemzet minőségbiztosítója?
 4. Létezik-e nemzeti akadémia?
 5. Kiépíthető-e Akadémiánk hármas funkciója az ezredfordulón?

I. AKADÉMIÁNK AZ EURÓPAI TUDOMÁNYPOLITIKAI SZERVEZETBEN

AZ EURÓPAI ÉS A MAGYAR AKADÉMIA KÜLÖNBÖZŐSÉGÉRŐL

Szükséges igazodni? Szükséges-e az európai kontinens államaiban kialakult tudománypolitikai szervezetekhez igazítani a nemzetállami és így a magyar tudományszervezetet? Lehet-e Magyarországon az európai normáktól eltérő akadémiai fenntartani? Hiszen Akadémiánknak egészen más a viszonya az államhoz, ezen belül a költségvetéshez, mint európai intézménytársainak! És Akadémiánknak az elmúlt másfél száz esztendő alatt sajátos, az európaiaktól ugyancsak eltérő szakmai és társadalmi célegyüttese alakultak ki.

Többször leírt állítás: a magyar Akadémia elsősorban abban különbözött külföldi intézménytársaitól, hogy míg azokat uralkodói akarat, addig ezt a nemzet alapította. Milyen mai következtetésekre juthatunk az alapítás körülményeiből?

Az MTA alapítása A Magyar Tudományos Akadémiát Széchenyi felajánlása, illetve a Széchenyihez azonnal csatlakozó országgyűlési nemesség hozta létre. (Megjegyzem: történetileg helytelen, hogy az alapításról szólva csak

Széchenyiről beszélünk. Valójában Károlyit és a többieket is említeni kellene, akik Széchenyi felajánlása után magánvagyonukból azonnal hatalmas összegeket áldoztak a tudós társaság létrehozására.) Ez az a korszak, amikor a nemesség – mind a fő-, mind a köznemesség – legjobbjai nemcsak magukat képzelik a nemzet részének, mint évszázadok óta mindig, hanem a nemzet alatt ők már az egész társadalmat értik. És a nemzetbe be akarták emelni az ország lakosságának egészét, és tenni is akartak a „nemzet tsinosodása” érdekében. Joggal mondjuk tehát, hogy az Akadémiát a nemzet alapította.

A cél a nemzet tsinosodása

Keveset beszélünk arról is, hogyan alakultak ki Akadémiánk sajátos – az európai akadémiáktól sokban eltérő – céljai. Széchenyi javaslata az Akadémiát elsősorban *nyelvűvelő társaságnak* képzelte el, mert az anyanyelvet és annak kiművelését a nemzeti közösség emelkedése alapjának tekintette. De az alapítás éveiben – mert az alapítás sok-sok évig elhúzódott – más is történt. A Széchenyi mögött felsorakozó *fiatal* nemesi értelmiség az Akadémiát már többnek, mégpedig a *tudomány általános művelésére* hivatott intézménynek tekintette, és a tudomány akkori *összességének* kívánt az Akadémián otthont adni. Ekkor, az első negyven esztendőben, 1825–67 között alakult ki az Akadémia első célrendszere: legyen tudományos vitafórum, legyen a tudományos gondolkodás terjesztésének fóruma, írjon ki pályázatokat, adjon ki dolgozatokat és díjakat. Mi, amikor mai Akadémiánk hármasköréről beszélünk, azt mondanánk: Akadémiánk *tudományos műhelyjellegének alapjait ekkor rakták le*. Ugyanakkor az alapítók szándéka – mind Széchenyié, mind pedig a kortárs alapítói és az első vezetőké – egy nemzeti célokat követő intézmény alapítása volt. A *tudományt ők ugyanis a közhaszon egyik forrásának*, s az Akadémiát e közhaszon megvalósítása egyik szervezetének tekintették.

A tudomány a közhaszon forrása Európában

Európában egészen más indítékból születtek a tudományos szervezetek. A kor a tudományos szervezeteknek két típusát ismerte: *akadémia, illetve tudományos egyesületek és társaságok*. A kettő célrendszere, elnevezése is gyakran keveredik.

Az akadémiákat általában *uralkodók hívták létre* azzal a céllal, hogy emeljék a fejedelmi hatalom dísztét. A felvilágosodás a tudomány, a tudás hasznáról beszélt, a nemzeti romantika a társadalom egészének műveltségi szintjét akarta emelni, és hangsúlyt helyezett a nemzeti értelmiség erősítésére. Ezen akadémiák célja: kiemelkedő tudósokat választanak maguk közé. Állást foglalnak különböző kérdésekben, azokat közzé is teszik. Mintegy tudósokból, a legképzettebb emberekből álló „ítélőszék” jön létre, amelynek a véleményét a fejedelem, vagy később a társadalom, kikérheti. Azután – immár az akadémiáktól függetlenül – természetesen lesz majd haszna ezen vitáknak, állásfoglalásoknak a társadalom egészére. Így ez kétségtelenül jó felismerés.

Nyugati akadémia: öncél

A tudományos szervezkedéseknek másik típusa a *tudós társaság*, az *egyesület*. A 18. század végén, 19. század elején izmosodó szakértelmiség – papok, tanárok, mérnökök, orvosok – hívják létre a tudósok és a tudomány iránt érdeklődők közösségeit. Ezek célja: a *tudományos nyilvánosság megteremtése*, folyóiratok indítása, konferenciák szervezése, azaz a *tudományos véleménycsere*. Ezek a társaságok általában a korban kialakuló diszciplínák szerint szerveződnek: természetkutatók, orvosok, történészek stb. társaságaként. (Ilyen típusú, igaz, nem diszciplínák, hanem foglalkozás, „job” szerint szerveződő tudományos társaság lényegében az Egyesült Államok akadémiaja is.) Ezek a társaságok a mi mai szóhasználatunkkal élve: civil szervezetek. Polgárok önkéntes társulásai, amelyek nem állami támogatásból, hanem tagdíjából, illetve adományokból tartják fenn intézményeiket.

KÖZÉRDEK, ÁLLAMI TÁMOGATÁS

Vegyes finanszírozású autonómia (1922) Az MTA alapítói tehát a tudomány művelésében közérdeket és – én ma úgy mondanám – *közhasznot* láttak, ennek intézményeként hozták létre Akadémiánkat. Ezt a közérdeket az állam először 1922-ben ismerte el. Miután az Akadémia vagyona az első világháborús inflációban és a háborús gazdálkodásban tönkrement, az állam (azaz a miniszter, gróf Klebelsberg Kunó) az Akadémiának állandó költségvetési segílyt biztosított, mégpedig törvénnyel. Az Akadémia szervezetét működtető tisztviselők állami alkalmazottak lettek. Az állam elismeri a szervezet közhasznát; finanszírozza az intézményt, mégsem érinti autonómiáját. Így működött Akadémiánk *vegyes finanszírozású, autonóm tudótestületként*. Az autonómia gazdasági alapja részben magánvagyon, részben a vállalati-üzleti életből szerzett támogatások, részben az állandóvá lett állami támogatás, amelyért cserébe az állam nem kért beleszólási jogot az Akadémia belügyeibe.

Államosítás (1949), végrehajtó hatalmi jogosítványok Ezt követte az Akadémia 1949. évi átalakítása. A mi értelmezésünk szerint az állam ekkor elismerte a tudomány hasznát – ezért *átvállalta a tudományos szervezet működtetésének* összes költségét –, viszont államosította a szervezet magánvagyonát és *államosította az intézmény egészét*: átalakította szervezetét, megmondta, melyik tudományágnak mekkora legyen a súlya. Sőt, *végrehajtó hatalmi jogosítványokkal* is felruházta: elvette az egyetemektől a helyi minősítést és helyette országos minősítéssel az Akadémiát bízta meg. És rábízta a frissen létrehozott, egyetemektől független *kutatóintézet-hálózatot* is. Akadémiánk reformja része lett a Szovjetunióban kialakított tudományos szervezet magyarországi másolásának.* És tudjuk, hogy az Akadémia átalakítása mögött a tudomány állami

* Vö. erre 1999. november „Akadémiák a volt szocialista országokban (1920–1990)”.

irányításának szándéka húzódott meg. De paradox módon az Akadémia és a tudomány közhasznát – amolyan proletárdiktatúra alapon – az állam elismerte.

A történeti visszatekintés végén mi úgy látjuk: Akadémiánk közcélú alapításától kezdve eleve eltért a nyugat-európai modelltől, ezt az eltérést erősítette az 1922. évi kényszerű reform, amikor a szervezet folyamatos működését biztosító részét (az adminisztrációt) állami státusba vették, s 1949-től a szovjet modell ezt az állandó állami támogatást teljesítette ki, de – a proletárdiktatúra államrendszerének megfelelően – elvonva az addigi autonómiát. Viszont – és ez még kutatás és végiggondolás tárgya lesz – a proletárdiktatúra leépítésének folyamatában, az 1970–80-as években az Akadémia a rendszeren belül relatív önállóságot élvez, amely relatív önállóság jórészt a kádári politikának köszönhető. (Ez a szovjet megszállás korában állami szinten is relatív önállóságot szerzett a szovjet zónán belül Magyarországnak.) Vagyis az MTA az 1980-as évekre már nyertese a 20. századi történelemnek.

*Relatív
önállóság
(1970 után)*

A rendszerváltás során, 1988–94 között az Akadémia megtudott őrizni minden *előnyt*, amit a szovjet rendszer 1949-től biztosított számára: a teljes állami támogatást, a független kutatóhálózatot, az akadémikusi réteg kiemelt állami javadalmazását. Sőt, 1994-ben törvényben rögzített autonómiát kapott! (Igaz, voltak olyan javaslatok az akadémiai törvény munkálatainak megindulásakor, 1988-ban, amelyek a Magyar Tudományos Akadémiát a British Academy mintájára tudóstársasággá szerették volna alakítani.) 1994-ben kompromisszum született. Kompromisszum, amely megőrizte Akadémiánk történelmileg kialakult nemzeti tudományos helyét, és lehetőséget az új viszonyokhoz igazodni.

*A rendszer-
váltás: előny-
megőrzés
(1988–94)*

Az új viszonyokhoz igazítani Akadémiánkat – ez a mi nemzedékünk feladata. Igazítani a tudomány új világfejlődési irányához és Magyarország új világpolitikai elhelyezkedéséhez. Az új piacgazdasági és többpárt-rendszeri viszonyok közepette működőképes szervezetet kiépíteni. Most ezen dolgozunk mi, az akadémiai törvényt megalkotók utódai. Igaz, hogy Akadémiánknak nincs ma már végrehajtó hatalmi jogosítványa, de megmaradt egy – ahogy én szeretem nevezni, így beszéltem róla legutóbbi közgyűlésünkön is – „*minőségbiztosító*” *funkciója*. És megmaradt Akadémiánk felügyelete alatt az 1949 után odarendelt kutatóhálózat, amely Akadémiánk tudományosműhely-jellegét igazán súlyossá teszi. Itthon és külföldön egyaránt. Mint ahogy megmaradt az 1920-as években kialakított alapelv: a költségvetés elismeri közhasznunkat, és megtartotta az 1949-ben kialakított anyagi juttatások rendszerét (különösen az akadémiai – ahogy én nevezem – „minőségi pótlékokat”). Akadémiánk tehát továbbra is *diametrálisan eltér a világ más tájain működő akadémiáktól,*

*Új célok felé
(1996-tól)*

ahogy az egész magyar tudománypolitikai intézményrendszer is eltér a nyugat-európaiktól.

Hagyományaink és Európa Jogosak tehát a kérdések: megőrizhető-e az európai uniós tárgyalások megindulásának másnapján, azaz ma, Akadémiánknak ez a jellege? Válaszom: igen.

Mérce: a hatékonyság Ennek alátámasztására két érve van. Az egyik: ha a magyar tudományszervezet így működőképes, és ha bizonyítani tudjuk Akadémiánknak kiemelt közhasznát, akkor nincs ok arra, hogy a jelenlegi szervezetet felszámoljuk. E szerkezeten csak akkor kellene változtatni, ha bizonyítható, hogy a nyugati vagy keleti kutatószervezetek hatékonyabbak és eredményesebbek, mint a miénk. „A puding próbája az evés.” Így vagyok én a tudományos szervezetek megítélésével is. Másik érve: nem igaz, hogy valaki is kívánja tőlünk – hacsak nem hiszünk valamiféle mindenek felett lebegő „korszerűségi szellemben” –, hogy kutatószervezetünket a külföldiekhez igazítsuk.

A következő kérdés ezért: európai kompatibilitásunk megköveteli-e nálunk is a nyugat-európai rendszerek bevezetését?

AZ EURÓPAI UNIÓ TUDOMÁNYPOLITIKÁJA

Kompatibilitás vagy másolás? Az európai kontinens tudománypolitikai szervezetével kompatibilisnek kell lennie a magyarnak, de semmiképpen nem kell azt másolni. A kompatibilitáshoz szükséges, hogy a magyar *tudományszervezetnek* legyen tudománypolitikai „vezérhajója”, amelyen az állami szintű uniós egyeztetések lezajlanak. És a kompatibilitáshoz szükséges, hogy a magyarországi kutatószervezetnek olyannak kell lennie, amely összekapcsolható a nyugat-európaival. Nézzük, mi szükséges e kompatibilitáshoz?

Az EU keretprogramjai Az Európai Unió tudománypolitikája két célt követ: 1. ösztönözni a kontinens tudományosságát a világverseny-képességre; 2. biztosítani a határokon átlépő természeti és társadalmi folyamatok tudományos elemzését. Az unió ennek érdekében ún. *keretprogramokat* hirdet meg. A keretprogramok 1984 óta folynak, jelenleg a 4. keretprogram fejeződik be, és már készen állnak az 1999. január 1-jén induló 5. program kiírásai.* A keretprogramok kontinentális vagy regionális érvényű témák kutatására kiírt pályázatok. De az Európai Uniónak jelenleg nincsen szándékában e pályázati rendszert meghaladó kutatószervezet- vagy tudományszervezet-fenntartó funkciókat ellátni. Az Európai Uniónak hagyományos értelemben tehát nincs kultúr- és tudománypolitikája. Mind a kultúrpolitikát, mind a tudománypolitikát – és ezen belül a kutatószerve-

* Vö. erre 1998. november 5. „Kutatás, kutatószervezet és tudománypolitika az EU-ban”.

vezet működését is – nemzetállami keretekben hagyja. Nekünk arra kell felkészülnünk, hogy *kutatásszervezetünk egységei pályázat- és versenyképesek legyenek*. E keretprogramok pályázatait ugyanis nem államok, hanem intézmények nyerhetik el. Mégpedig nagy teljesítményekre képes társulások, ami azt jelenti, hogy az erős infrastruktúrával, nemzetközi együttműködési készséggel, apparátussal rendelkező nagy kutatóbázisok – amilyenek a független kutatóintézetek – jelentős előnnyel indulnak a pályázatok során. Míg a kis tanszéki, csoport szintű egységeknek szinte semmi esélyük arra, hogy a kontinentális méretű témák kidolgozásában részt vegyenek. Az elmúlt években annyit szidalmazott, szovjet típusúnak nevezett intézethálózat elvben tehát sokkal modernebbnek fog minősülni, mint az egyedül „európainak” nevezett és egyoldalúan fejlesztett sok apró, tanszéki kutatóegység. Országos érdekünk, hogy a tanszékek mellett megőrizzük ezeket a független nagy intézeteket.

*Verseny-
képesség*

AZ EURÓPAI ÁLLAMOK KUTATÁS- ÉS TUDOMÁNSZERVEZETE

Az európai államokban igen sokféle – az államfejlődés hagyományától is meghatározott – kutatás- és tudományszervezet létezik.

Először a tudományszervezetről. Vannak államok, ahol a *végrehajtó hatalom egyedül működteti, állami szinten a tudománypolitikát* és ezen belül a kutatásszervezetet is. Vannak államok, ahol viszont *dualizmus* alakult ki: *tudományügyi minisztériumok* döntenek a költségvetési pénzek felett és a finanszírozás rendszeréről, de az állami-nemzeti tudományos preferenciákat már tudományos programbizottságok vagy az állam által létrehívott, de a végrehajtó hatalomtól független nagy „*alpok*” határozzák meg. Különböző a kutatásszervezet szerkezete is. Sok államban a kutatás állami forrásból csak az egyetemeken folyik. Néhány országban azonban – így például Német-, Francia- és Olaszországban, Ausztriában – Magyarországhoz hasonlóan nagy, egyetemektől független kutatóintézet-hálózatok működnek. Ez utóbbiak – a magyar modellhez hasonlóan – költségvetési támogatást kapnak, diszciplinánként eltérő arányban, aszerint, hogy az adott diszciplína mennyire piacfüggő, vagy mennyire „közhasznú”. (Zárójelben jegyzem meg, erre már korábbi közgyűlési előadásomban utaltam: az 1949 utáni magyar akadémiai intézethálózat-hoz hasonló szervezetet tart fenn 1911 óta a német állam, 1939 óta Franciaország és Olaszország. Alaptalan tehát az az érvelés, mely szerint az oktatástól független intézethálózat ún. szovjet találmány.)*

*A végrehajtó
hatalom
közvetlen
felügyelete*

*„Vegyes”
rendszerek*

* Vö. erre 1997. május 12. „A kutatóhálózati intézetkonsolidáció alapelvei és kezdete. (Közgyűlési előadás.)”

- Nyugati alapelvek* Vagyis a tudományszervezet, és ezen belül a kutatásszervezet is, különböző hierarchia szerint tagolódik az európai nemzetállamokban. Két közös sajátossága van mindegyiknek. Az első: a *teljes körű kutatásszervezeti autonómia*. Mind az egyetemen, mind a kutatóintézet esetében. (Noha azon is viták folynak, hogyan lehet valóban autonóm egy állam által finanszírozott egyetem vagy intézet.) A második sajátosság: az állami tudománypolitika letéteményese a *végrehajtó hatalom egyik tárcája*. Általában a felsőoktatással összevont vagy önálló tudományügyi minisztérium. (Amelynek hatáskörébe vonják még az ún. elitkultúra vagy az ipari-innovációs fejlesztés intézményeit.)
- Magyarország: autonomista hagyomány* Magyarországon azonban hagyománya van annak, hogy a tudománypolitika vezérhajója ne a tárca, hanem az Akadémia, illetve az autonómiák legyenek. Az 1920-as években ilyen funkciót töltött be az 1922-ben létrehívott autonóm tudománypolitikai csúcsszervezet, az *Országos Magyar Gyűjteményegyetem (OMGYE)*. A gyűjteményegyetem a magyarországi múzeumokból, könyvtárakból, levéltárakból létrehozott és tudományos intézményeket is magában foglaló adminisztratív csúciszerv volt, amelyet az állam finanszírozott, de amelyet a tagszervezetek vezetőiből választott tanács és a tanács által választott elnök irányított. A szervezet az 1930-as években elhalt, illetve 1934-ben átalakult.
- 1949: a „félautonómia” relatív előnyei* 1949-től a proletárdiktatúra szerencsétlen módon kettéválasztotta az oktatást és a tudományt, noha az egyetemek ún. kutatóegyetem funkciója soha nem halt el, illetve az 1980-as években kimondottan tudománypolitikai program lett. 1949-ben az új politikai rendszer az Akadémiát jelölte meg országos tudományirányító szervként, és – a korszak tudománypolitikájának történetét is kutató történészként – megkockáztatom az értékelést: a szovjet megszállás idején *a tudomány még mindig jobban meg tudta őrizni a maga részautonómiáját az Akadémián belül* (például az akadémiai kutatóintézetek), mint azok az intézmények (így például az egyetemek), amelyek közvetlen végrehajtó hatalmi igazgatás alá kerültek.
- Az autonomista elv jövője* Nem látok tehát aggodalomra okot akkor, amikor elnökként Magyarországon az autonomista tudománypolitikai szervezet megtartását és továbbépítését javaslom, mondván, az új tudománypolitikai reformnak ne a végrehajtó hatalom tisztviselői, hanem a kutatók testülete, az Akadémia legyen a *kidolgozója, a javaslattevő*. A Tudománypolitikai Kollégium (TPK) döntsön az elvekről, a végrehajtó hatalom, illetve a kutatásban érdekelt minisztériumok – mindenekelőtt a művelődési tárca – legyen az elfogadott elvek végrehajtója. És az elvek – ha már az Akadémia javasolta – legyenek kötelezőek magára az Akadémiára, továbbá az OTKA-ra, OMFB-re is, amelyek szintén tagjai a kollégiumnak. A Tudománypolitikai Kollégium – ahogy erről a közgyűlésen is beszéltem 1996. decemberében – hozzon határozatokat, sőt készítse el a négyéves tudománypolitikai programot.

mánypolitikai cselekvési programot. (Ahogyan ezt 1996 őszén a TPK az MTA elnökének előterjesztésében, az általa elvégzett tárcaközi egyeztetések után elfogadta.) És őszintén örültem mint kutató, amikor a politikai rendszerváltás idején elődeim harciasan megvédték az akadémiai kutatóhálózatot és nem engedték annak állományát az egyetemekre szét-szóródni. (Ahogy az történt néhány szomszédos volt szovjet államban.) Nem látom értelmét, hogy az európai példákra hivatkozva, Magyarországon *egy erősebben végrehajtóhatalom-központú tudománypolitikát építsünk ki*. Noha erre tagtársaim közül is többen törekszenek. Mások – szintén tagtársaim közül – arra ösztönöznek a négyszemközti beszélgetéseken, hogy az Akadémia, illetve az OMFH kerüljön közelebb a végrehajtó hatalomhoz, sőt az elnök legyen akár a kormány tagja is. És ezeket a javaslatokat egyáltalán nem a régi pártállam volt tisztviselői fogalmazták meg. Hadd tegyem hozzá: tapasztalataim szerint leginkább az élettelen természet- és a műszaki tudományok képviselői gondolkoznak így, akiknek a kutatásaihoz nagy műszerek, erős, nagy létszámú intézetek szükségesek, s ilyen feltételeket Kelet-Európában csak a költségvetéstől lehet remélni. (Ezért is mindig könnyen mozdultak – 1989 előtt is – a végrehajtó hatalom felé.) Az én alapelvem azonban: a tudományszervezetnek nincs szüksége végrehajtó hatalmi irányításra. Kell, hogy legyen a kormánynak *preferenciarendszere*, ami igazodik az illető kormányországhoz és világhoz, de ezen túlmenően a kormánynak csak *szolgáltató-alapellátó funkciókat* kell betöltenie. Ez utóbbiak ellátásával, ahogy arról később még szólni kívánok, autonómiákat is megbízhat.

Összefoglalva az Európa és Akadémiánk viszonyáról mondottakat: *az Európai Unió nem fogja megkövetelni azt, hogy hazai kutatásszervezetünket vagy tudományszervezetünket alapjaiban átalakítsuk*. Sőt: azt hiszem, hogy a keretprogramokban majd éppen azok a kutatóintézetek tudnak eredményesen pályázni, amelyeknek *erős hazai autonómiájuk* és részben állami, részben piaci, tehát kettős finanszírozási forrásaik vannak. Vagyis az akadémiai intézetek.

Az Európai Unió keretprogramjai, így a most alakuló 5. keretprogram nem kis pénzalappal rendelkezik. A vitákban 14-15 milliárd ecu van tervbe véve három esztendőre. Ám még ezek az összegek is alig haladják meg az európai kutatóbázisokban felhasznált pénzüsszegek 5%-át. És tudomásom szerint – az unió egyik csúcshatóságában hét éve közreműködőként van erről információ – az unió jelenlegi vezetői nem is tartanak egészségesnek azt, ha a K+F keretprogramok a kontinens tudományos bázisának költségeiben elérnék vagy meghaladnák a 10%-os részesedést.*

Végrehajtóhatalom-központú tudománypolitika értelmetlensége ma

Egyes diszciplinák érdeke: centralizáció

* Vö. erre A magyar tudománypolitika és az európai uniós keretprogramok. In: Glatz Ferenc: Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországon. Bp., 1998.

A tudomány-szervezet átalakítása helyett a kutatósszervezet konszolidációja Vagyis uniókéességünket *nem a tudománysszervezet átalakításával* kell biztosítani, hanem a *kutatósszervezet konszolidálásának folytatásával*: az alapellátás, a műszerellátás erősítésével, a kutatói bérek emelésével, a költségvetési pénzek szétforgácsolásának megszüntetésével, a bátrabb preferenciakijelöléssel. (Mindenekelőtt a minőségorientáltság határozottabb érvényesítésével.)

Akadémiánk országos-nemzeti autonómiája tehát nem ellenkezik az európai tudománypolitikai normákkal, és meggyőződésem, hogy a kis nemzeti kultúra erő kifejtéséhez egy ilyen autonóm csúcsszervezet igenis eredményesen járulhat hozzá.

II. AKADÉMIÁNK A MAGYARORSZÁGI INTÉZMÉNYRENDSZERBEN

AKADÉMIÁNK: CIVIL SZERVEZET

A 21. század: a civil szervezetek erősödése

Legyen az MTA országos hatókörű autonómia, korszerű civil szervezet. A magyar tudomány elit szervezete. A 21. század a különböző szintű autonómiák és szakigazgatási szervek kifejlődésének százada lesz. Ahol a polgárok ügyeinek (közös dolgainak) intézésére közhasznú intézményeket fognak működtetni. A közügyek intézése részben a kontinentális-állami, illetve területi-igazgatási (szakigazgatási) szervezetek feladata lesz, részben pedig autonómiák, önszerveződési intézmények dolga. Az adófizetők pénzéből gazdálkodó állami (vagy kontinentális, regionális) szakigazgatás bizonyos közérdekek képviselésével, közcélok ellátásával megbíz autonóm szervezeteket, és a feladatokhoz pénzeszközöket, valamint jogosítványokat rendel. Az autonómiák „autonómia”-jellegét az adja, hogy a polgárok szabad szerveződése és a célrendszerébe beépített, vállalt feladatokat önállóan hajtja végre. A megbízó – aki lehet az állam vagy magánszemély – az autonómiákat a feladat teljesítése közben nem ellenőrzi, a feladatteljesítés módjába, kutatósszervezeti kérdésekbe nem szól bele, de elszámoltatja a feladat teljesítettségéről. Elszámoltatja, mert az adófizetőknek ő felel a rábízott összegekért, másrészt ő felel a választóknak a feladatok ellátásáért.

Az új autonómia-modell

Mi így képzeljük el *a 20. századi európai igazgatásrendszert*. Olyan Európára van szükségünk a világversenyben, ahol a polgárok sokkal aktívabb résztvevői a közügyeknek. Nem egyszerűen igazgatott egyének, hanem cselekvő kidolgozói a maguk és közösségük életstratégiájának. Én ilyennek képzelem el a magyarországi igazgatási szervezetet is. Olyan rendszernek, ahol polgárok közösségei civil szerveződések hoznak létre, s jogi személyiségeik (autonómiáik) a mainál sokkal nagyobb közéleti

szereppel bírnak. Jelenleg az európai, de mindenekelőtt a kelet-európai igazgatási rendszer végrehajtóhatalom-túlsúlyos. Az autonómiákat – pestiesen szólva – „sóhivatalok” szintjére süllyesztették le. Még a köz- és szakigazgatási autonómiák (pl. a községek) is kevés jogosítványt és az adókból kis hányadot kapnak. A végrehajtó hatalom politikai hatalommá vált, ahol az adók újraelosztását politikai-hatalmi eszközként kezelik. Így az autonómiák kiürülnek.

Vannak *bizonyos területei a közösségi életnek*, ahol a szakigazgatást nem lehet felváltani civil szervezetekkel. (Ilyenek az ellátási rendszerek: a víz, a csatorna, a közterület-fenntartás, részben az egészségügy és részben az iskolaügy, valamint a védelmi rendszerek.) De a tudomány-szervezetet, a kutatószervezetet mindenképpen azon életkeretek közé sorolom, amelyekben belül az autonómiák súlya növelhető. Mind az egyetemi, mind a független kutatóhelyek, mind a tudományos szervezetek, autonómiák súlya.

Így érveltem az elmúlt másfél esztendőben kollégáimnak, újságíróknak, amikor hitetlenkedve kérdezték 1996. decemberi közgyűlési beszédem után: *lehetséges államilag dotált elit szervezetet valódi autonómiaként elképzelni?* Hiszen nyugati és amerikai barátaink is mondják: az állami egyetemek sem igazi autonóm szervezetek, mert az állami adminisztráció, a fenntartó jogán, állandóan beleszól az autonómia belső dolgaiba. Feledve azt az alapvető európai hagyományt, hogy az alapító meghatározza a célt, leteszi a pénzt, meghatározza a szervezeti formát, de utána elválik az általa létrehozott autonómiától. Az állam a tudományos kutatást közfeladatnak ismeri el, irányítását és felügyeletét nem végrehajtó hatalmi szervezetre, hanem autonómiára, az MTA-ra bízta. E közfeladat ellátására törvényben meghatározott pénzeszközöket bocsát az Akadémia rendelkezésére.

A végrehajtó hatalmi túlsúly veszélyei

A tudomány-szervezet sajátosságai

Állami és közfeladatot ellátó autonómia

AKADÉMIA ÉS ÁLLAM

A magyar Akadémiának ilyen jellegű autonómia-hagyományai igen erősek – igyekeztem az eddig elmondottakkal bizonyítani. Egyszersmind igyekszem az *állam és Akadémia* viszonyát is leírni.

Szerintem az *állam* nem elsősorban hatalmi szervezet. És az unión belüli nemzetállam nem is lesz az: jogosítványai közül a hadügyet, pénzügyet, külügyet kontinentális szervezeteknek adja át. Ezeréves felségjogoktól fosztják meg a következő évtizedekben az európai államot. Sőt! Kényszeríteni fogják arra, hogy a regionális igazgatási szervezeteknek is adjon át jogosítványokat.* Egyre ismétlem ezeket a mondatokat, bár még

A nemzetállam szerep-csökkenése

* Vö. 1997. augusztus 19. „A hatalmi államtól a szolgáltató államig”.

csak kevesen fogadják el. Az állam mindinkább az adófizetők forintjai felett (az eddigieknél kisebb hányad felett) rendelkező, közszolgáltatókat ellátó szolgáltató állam lesz.

*Új típusú
autonómia:
ügyintézésre
képesség*

Az autonómiák, így *Akadémiánk jellege* is változásra kényszerül. Az autonómia akkor hatékony, ha hozzászokott, hogy az autonómia nem csak *tanácskozásra* való, hanem *ügyintézésre* is. Én az Akadémiát a mainál kevésbé bürokratizált, kevesebb bizottságosdi szinten építkező szervezetként képzelem el. Ahol a működőképességet a mainál szilárdabb rendszeresség, a tagtársak fokozottabb önfegyelme biztosítja. (Ezt szolgálják 1997 januárja óta a székfoglalók, emlékbeszédek, konferenciák rendjének erősítésére tett intézkedéseink. És erről szólt az akadémiai törvénymódosítási kísérletünk: részben a Kincstárral szembeni önállóságunk erősítéséről, tehát az állammal szembeni autonómiánk erősítéséről, részben a belső bizottságok és az osztályok szervezetének racionalizálásáról.) Én olyan autonóm Akadémiát képzelek el, amely aktívan gazdálkodik meglévő, nem csekély vagyonával, kiépítendő piaci kapcsolataival, nem pedig pusztá pénzelosztást művel. (A törvénymódosítás e téren is segítené a meglévő autonómiákat, a „kétfejű sas” – a testületi és a szakigazgatás szétválasztásának – megsemmisítését.) Olyan új típusú autonómiaként képzelem el az Akadémiát, ami nem egyszerűen a kialakult preferenciák és értékrendek megőrzésére rendezkedik be – ahogy berendezkedtek a középkori céhek –, hanem komoly civil szervezetként működő autonómiaként, ahol a tagok felismerik a kor új kihívásait és belátják, ha változtatásra van szükség – akár a saját szűkebb érdekeik rovására is.

*Képesség
az önálló
gazdálkodásra*

*Önmegújító
autonómia?*

Sokan vitatják, természetesen – különösen a gazdaságban, termelésben, politikában dolgozó barátaim –, hogy létezik *önmegújító autonómia*. Én viszont azt mondom: a feudális autonómiákat épp az különbözteti meg a polgári autonómiától, hogy ez utóbbi civil szervezet. Ahol a polgár többek között épp attól polgár, hogy a közös érdekeket képes a maga egyéni érdeke elé helyezni, mert tudja, hogy ha ezt nem teszi, az egész közösség omlik össze. Ami őt magát is eltemetheti. Még azt is mondom: nem hiszek a felvilágosult abszolútizmusban, az autonómiaellenes politika sikerében. Úgy látom: a polgároknak – tagoknak – maguknak is be kell látniuk a reformok szükségét. Mert az „egyes”, az individuumok, a résztvevők aktív együttműködése nélkül a legjobb reformokat sem lehet kivitelezni.

*A szükséges
reformok
belátása*

AUTONÓMIA ÉS POLITIKA

Mi minden politikai párttól *egyforma távolságra és egyforma közelségre vagyunk* – ismétlem elnökségem első napjaitól e mondatokat. És vála-

szoltam azon kollégáimnak is, akik kételkedtek abban, hogy a politikai döntésektől függő pénzeket úgy is meg tudjuk szerezni, hogy közben egyik vagy másik politikai tábor – vagy a kormánypárt vagy az ellenzék – csapdájába sem esünk bele. Ismeretesek törekvéseink, hogy megállítsuk az *állami költségvetési ráfordítás* zuhanását. Ez megtörtént. Egyesek nem hitték, hogy az elnök *mind a kormány, mind az ellenzéki pártoknál* képes lesz *ugyanazt mondani, ugyanúgy érvelni*. Pedig ez történt! Éppen az első, tudományról szóló beszámoló országgyűlési bizottsági és pártfrakcióvitái 1996. október–decemberben igazolták e felfogásunk megvalósíthatóságát. Sajnos Magyarországon a „függetlenség” hangoztatásából azonnal „ellenzéki séget” hallanak ki. Mert e térségben, Kelet-Európában a kormányra jutott politikai erők azt hiszik hetven év óta, hogy övék az állam, és azt csinálnak vele, az állami intézményekkel, amit akarnak. Azonosítják a végrehajtó hatalmat az állammal. Hál’ istennek ma már ez nem így van. Az ellenzék legalább olyan őszintén javasolta például most, 1998 tavaszán, a politikai választások kampányának kezdetekor, hogy az akadémiai törvény vitáját vegyük le a napirendről, mint a kormánypárt. Hogy ugyanis a tudomány, az Akadémia ne legyen a választási kampány áldozata. Úgy látszik, elfogadták: a tudományszervezet, a tudománypolitika nem igazodhat a négyéves pártpolitikai választás ciklusához. A tudomány hosszú távon kíván nyugalmat, biztonságot, kiszámíthatóságot.

Akadémiánknak, mint a magyar kutatók köztestületének, tárgyalnia kell a *politikai pártokkal*, hiszen e pártok döntenek az ország jövőjéről, a célokról, amelyek szolgálatában áll részben a tudomány is. És ők döntenek az adófizetők pénzének hova fordításáról is. Ezért is törekvéseink arra irányulnak, hogy az Akadémia az Országgyűléssel legyen szorosabb kapcsolatban, amely minden parlamentáris politikai erő közös intézménye.

Minden politikai párttól egyforma távolság és közelség

Végrehajtó hatalom nem azonos az állammal

Tárgyalások a pártokkal

III. AKADÉMIÁNK MINŐSÉGBIZTOSÍTÓ SZEREPE

A MERITOKRÁCIÁRÓL

Tudásalapú értékrendet valló és erre épülő közösségben kiemelt befolyást és súlyt kell biztosítani a *meritokráciának*, a tudás alapján, minősítő vizsgák révén kiválogatott elit csoportnak. Így érveltem azoknak, akik éppen a Széchenyi-professzúra bevezetése kapcsán vitatták, hogy van-e értelme egy szűk elitet állami pénzből élethossziglan, külön méltánylásban részesíteni. Vagyis támadták az akadémiai minősítés alapján odaítélt „minőségi pótlékot” (ahogy én nevezem a doktori és az akadémiai külön

Születési, gazdasági, tudásalapú elit

juttatást). * A korábbi évezredben a társadalom eltartotta a születés alapján kiválasztott csoportokat, az *arisztokráciát* – szólt érvelésem –, amely arisztokrácia a kapott járadékokból úgy nevelte gyermekeit, osztálya tagjait, hogy azok a közösség dolgainak intézésére (állami, gazdasági és hitéleti igazgatásra) alkalmasak legyenek. (Vagyis ők, úgymond, ellenszolgáltatást is végeztek az eltartásért cserébe.) Ugyanígy az ókortól napjainkig a gazdaság kitermelte az *oligarchiát*, amelyik a gazdálkodási hozzáértése alapján volt kiemelt réteg, és a kapitalizmusban az ma is. Miért ne bírna el a *tudásalapú társadalom* egy szűk réteget, amelyet teljesítménye alapján kiemelten finanszíroz, vagyis biztosítja számára, hogy eddigi eredményei alapján élete végéig független kutatással foglalkozzék? Hogy ha néki úgy tetszik, a finanszírozók preferenciáitól függetlenül, saját „rögeszméinek” áldozhasson. Mert kell, hogy a szürkeállomány egy bizonyos hányada megengedhesse magának, hogy mindent másként képzeljen el.

*Alap:
teljesítmény*

Minőségi pótlék

Mondják beszélgetőpartnereim, hogy az egyetemi tanári, illetve az intézeti tanácsadói fizetések rendezése esetén el kell törölni a jelenleg 2500 fő – akadémikusok, doktorok – minőségi pótlékát. Válaszom erre az: a fizetésnek semmi köze a minőségi pótlékhoz. (Noha elismerem, hogy a kelet-európai átmeneti gazdasági viszonyok közepette az életszínvonal minimumának biztosításában pótlékainknak is szerepe van. Decemberi közgyűlésünkön igyekeztem felfogásomat megvilágítani a bér, pótlék, ösztöndíj keveredésének okairól Magyarországon, és a különbségtétel szükségességéről.)

A kis nemzeti kultúráknak fokozottan szüksége van a minőségbiztosításra. Magyarországnak – kis nyelvű nemzetek hazájának, ásványokban szegény országnak – csakis a polgárok nagyobb szellemi teljesítménye alapján lehet jövője az újabb világversenyben. A Magyar Tudományos Akadémia minőségbiztosító intézmény! Itt minősítést szerezni – akadémiai doktori, akadémikusi minősítést – külön teljesítményt jelent. Igenis, az *országos autonómia* (Akadémia) egyelőre magasabb követelményt állít bármelyik *lokális* (egyetemi) autonómiánál. A mi doktori védéseink szintje – nyilván szakmánként ez is különböző – meghaladja az európai egyetemek habilitációs szintjét – mondják tagtársaim. A nemzeti elitet felfelé kell kényszeríteni, nem pedig ellustítani. És ilyen szempontból – függetlenül a valamikori politikai szándékoktól – a szovjet rendszer akadémiai minősítési rendszerének voltak előnyei az 1949 előtti rendszerhez képest.

*Országos
(MTA)
és lokális
(egyetem)
autonómia*

* 1997. december 15. „Folyamatosság és megújulás. (Közgyűlési beszámoló)”. „Bér, pótlék, honorárium, ösztöndíj” c. fejezet.

A tömegesség kultúrpolitikáját hirdettük meg – akkor még művelődési miniszterként – 1989-ben, szükségszerűen: sokkal több felsőszintű képzettséggel rendelkező emberre van szükség a tudományos-technikai forradalom újabb szakaszában. De mondtuk: nálunk ugyanazon kultúrpolitikai rendszeren belül kell működnie az elitképzésnek és a tömeges képzésnek. Nekünk nincsenek külön elit egyetemeink, mint Angliának vagy az USA-nak. (Ezért is tartom értelmetlennek, hogy mai kultúrpolitikai rendszereinket az USA-ról próbálják másolni.) A minőségnek az egyetemi képzésben is sokkal nagyobb szerepet kellene biztosítani. Ebbe nem szólhatunk bele. De az országos ügyekbe igen!

Elit- és tömegképzés egy rendszerben

Az MTA-t mi olyan nemzeti autonómiának képzeljük, amely nem a szakmai érdekképviseletnek, hanem a *minőségbiztosításnak* és az *elitszemlélet biztosításának* intézménye. Ezért kérjük, mint a meritokrácia intézménye, e nemzeti funkciók ellátására szervezetünk és tagjaink kiemelt támogatását. A *szervezet intézményi autonómiájáról* és a *személyek kutatói autonómiájáról* beszélünk. És ezen autonómiáknak nemcsak politikai, hanem anyagi biztosítékai is vannak.

Elitszemlélet

MINŐSÉG ÉS KÖZTESTÜLET

Akadémiánk köztestület. Ezért is lehet a magyarországi kutatók érdekképviseleti szervezete. De hogy fér össze elit jellege azzal a ténnyel, hogy minden magyar állampolgár beléphet a köztestületbe, aki a tudományos kutatást megfelelő szinten űzi? Sőt, még a közgyűlésbe és az osztályokra is képviselőket küldhetnek!

A közhaszon elismertetése

Megítélésem szerint a köztestületiség – amit egyébként az Országgyűlés „erőltetett” ránk a törvény vitái során – jó intézmény. Lehetőséget ad arra, hogy a tudomány közhasznát a társadalommal elfogadtassuk. Megnyugtató a szétválasztás az akadémikusok gyűlése – mint a jelen gyűlés – és a közgyűlés között is. Az viszont már kétségtelenül ellentmondás, hogy olyanok is választanak a közgyűlésen (a köztestületi küldöttek), akik nem választhatóak. (A vezető tisztségviselők ugyanis csak akadémikusok lehetnek.)

De a legnagyobb nehézséget abban látom, hogy a tegnap még 6000, ma már lassan 8000 köztestületi tag mozgatását nem tudjuk megoldani. Erre később még kénytelen leszek visszatérni, itt csak annyit jegyzek meg: én a köztestületiség két gyűrűjét tudom elképzelni. A *tágabb gyűrűben* van a törvény szerint felvehető sokezres kutatói társadalom. Ezek kapjanak tájékoztatást a hazai tudomány és tudományos szervezet aktuális kérdéseiről. (Ezért indítottuk az *Akadémia* c. folyóiratot.) Vehessenek részt a helyi rendezvényeken. Mint említettem, ez a kör jelenleg 8000 fő, előreláthatóan 10 ezer főig emelkedhet a létszám a PhD-fokozatot meg-

A köztestületiség „két gyűrű”-je

szerzők számának gyarapodásával. Mi csak laza kapcsolódást tudunk ennek a kutatói tömegnek biztosítani. És megbecsülést, mert ne feledjük: ők az egyetemek, a kórházak, az ipar, a mezőgazdaság stb. napi üzemeltetői. Tehát a tudásalapú társadalom személyi alapjai.

*Osztályok,
bizottságok,
stratégiai
kutatások*

A szűkebb körnek 2500 tagja van: a 300 akadémikus és a 2200 akadémiai doktor. Őket kell szorosabban az Akadémiához kapcsolni: mindekelőtt a tudományos osztályok, a bizottságok, a különböző nagy vállalkozások – például a stratégiai kutatások – révén. Az, hogy a 10 ezer főnyi köztestület akadémiajának milyen a színvonala, az lényegében az egyetemektől függ. De a szűkebb gyűrűnek a színvonala már csakis rajtunk múlik. Ezért is vizsgáltuk felül tavaly a Doktori Tanács működését, készítettünk felméréseket: egy-egy diszciplínában mekkora doktori utánpótlás várható. Sajnálattal állapítottuk meg: egyes szakmákban (pl. a jogászoknál) szinte megállt a doktori címszerzés, mivel a gyakorlati életben nem kívánják meg az akadémiai doktori fokozatot. Ahogy azt is napirendre kell tűzni – több kollégám rendre szóba hozza –, vajon milyen módon lehetne elérni, hogy az egyetemi tanári kinevezéshez az akadémiai doktori fokozat előfeltétel legyen? Mi ezt nem tartjuk rossz kérdésfeltevésnek, de egyelőre irreális a javaslat. S nem titkolom: a javaslat ellen politikai érvek is elhangoznának, de valójában más megfontolások lennének a mozzatók. Mi természetesen a minőséget hangoztatjuk, s csak arra szorítkozhatunk, hogy meritokrácia-jellegünket az akadémiai minősítés szigorúságának megőrzésével biztosítsuk.

*A meritokrácia
utánpótlása*

És itt kell szólnom az *utánpótlásról* is. Azért javasoltuk 1996 őszén a Bolyai-ösztöndíj indítását, mert a Bolyai-ösztöndíjasokat szántuk a teljesítményközpontú meritokrácia utánpótlásának.* A meritokrácia teljesítmény alapú. Ezért az utánpótlásnak is hozzá kell szoknia: ne alacsony követelményeket támaztó posztgraduális állásokat keressen csak, hanem a megméretést, elszámolást követelő ösztöndíjakat is. A Bolyai-ösztöndíjat ilyenek szántuk: a 35–45 év közötti generáció részére, az akadémiai doktori fokozat előkészítéséhez. Meglátjuk, sikerül-e, mert egyelőre – most, 1998 elején – inkább a PhD meghosszabbítási lehetőségét keresik a 26–35 éves fiatalok és professzoraik.

MERITOKRÁCIA ÉS ÉLETKOR

*Öregedő
akadémiai
korfa*

A tudomány művelése nem életkor kérdése. Még a természettudományoknál sem. De fontos, hogy akadémikusaink a kutatásszervezet aktív tagjai legyenek. Aktívak pedig tanszéki, kutatóintézeti vezetőként a 65 éven aluliak lehetnek. Márpedig az akadémikusok korfája hamarosan

*1996. december 6. „A Bolyai-ösztöndíj indításáról, a tudósutánpótlásról”.

AKADÉMIKUSOK KOR SZERINTI MEGOSZLÁSA											
Osztály	-45	46-50	51-55	56-60	61-65	66-70	71-75	76-80	81-85	86-	Összesen
I.	-	1	2	-	1	7	3	5	2	-	21
II.	-	-	1	5	-	7	4	3	4	1	25
III.	1	3	2	10	2	3	2	-	2	1	26
IV.	-	1	1	3	3	3	7	6	1	2	27
V.	-	-	-	4	8	1	7	2	-	3	25
VI.	-	-	5	2	4	6	8	4	1	4	34
VII.	-	-	1	3	8	11	6	3	1	-	33
VIII.	-	-	3	1	6	9	8	1	2	1	31
IX.	-	1	-	3	3	9	4	2	1	-	23
X.	-	-	-	4	3	5	3	1	1	1	18
XI.	-	5	1	2	2	6	4	1	-	1	22
Összesen	1	11	16	37	40	67	56	28	15	14	285

Forrás: Akadémia, 1998/1. tavasz, 56. old.

eléri a 70 évet! Ezért is javasoltuk, hogy a törvénymódosítást és a mai választást használjuk ki arra: a tagválasztás 70 éves felső korhatárát szállítsuk le 65 évre. Az a bizonyos, törvényben rögzített 200 fő kerüljön ki a 65 év alattiakból úgy, hogy a jelenlegi tagok természetesen mind maradjanak. Számításaink szerint az akadémikusok összlétszáma így hirtelen 41 fővel emelkedhetne. (Ennyi ma a 65 és 70 év közötti akadémikusok száma és ennyivel több új tagot választhattunk volna meg ma itt.) A kormány kész is lett volna megfinanszírozni a mintegy 150 millió forintos többletkiadást. Végül levettük a napirendről a kérdést, mert az osztályelnökök közül többen a „felhígulástól” félték, mások pedig azt mondták: az elnök belebukna, ha az így létrejött 41 fő szétosztásába valami preferenciát – amit a kormány is kívánt az elnökkel együtt – érvényesítene, és a mostani osztályok nem egyenlően részesednének az új tagi helyekből.*

Akárhogy is vélekedünk az elkövetkező években preferenciákról, osztályszerkezetekről, azon mindenképpen gondolkodnunk kell: hogyan lehetne a fiatalabb kutatógenerációkat Akadémiánk működésébe jobban bevonni?

IV. AKADÉMIÁNK NEMZETI JELLEGE

A tudományos kutató számos olyan természeti jelenséget, ember által létrehívott intézményt ismer, amit nem tud egyetlen fogalommal, egyetlen jelzős szerkezetben leírni. Így vagyunk, amikor Akadémiánk és a nemzet viszonyáról, illetve „nemzeti Akadémia”-ról beszélünk. Ismét-

*Elvetélt
reformjavaslat*

Ismét: a tudomány egyetemességéről

* Vö. erre 1997. november 17. „Akadémiánk belső szerkezetéről”.

teljük több éve: a tudomány művelése egyetemes megismerési szabályokat követő tevékenység, tehát *nincs nemzeti tudomány*. De ismételjük: minden tudománynak *van nemzeti, azaz lokális funkciója*.

EGYETEMES TUDOMÁNY – „NEMZETI AKADÉMIA”

Ismét: a tudomány lokális funkciójáról A tudományos kutatás a maga egyetemes szabályai alapján működteti a lokális technikai, társadalmi-ellátó, kulturális intézményeket. Az első számú közjogi méltóság viselője kérdezte tőlem egy baráti beszélgetésen, hogyan illeszthető az Akadémia nemzeti funkciói közé az, hogy akadémiai intézet látja el az atomerőmű szakmai felügyeletét? Vagy: hogyan illeszthető a nemzeti tematikába az erőmű matematikai modellezhetőségének témája? Válaszom az volt – amit tagtársaim már az 1996. decemberi közgyűlésről ismerhetnek, most csak emlékeztetek rá –: a tudomány általános nemzeti funkciója éppen abban áll, hogy karbantartja a lokális társadalomnak, a nemzet szállásterületének természeti, műszaki színterét, a tudomány részt vesz az egészségügy, oktatás, igazgatás működtetésében. És karbantartja – többek között – a szakmai anyanyelvet, ami az anyanyelv egészének életképességéhez is nélkülözhetetlen. Ismétlem: mi nemcsak feltalálók vagyunk, hanem „karbantartók” és a világ élenjáró gondolkodásának, technikájának „idecsatornázói” is.* Azaz, hogy ellátjuk a nemzeti kultúrán belül az előbb említett „minőségbiztosító” szerepet, hogy a nemzet egész műveltségének emelői kívánunk lenni – ahogy azt alapítóink is gondolták a tudományról –, nos ezzel töltjük be mindenekelőtt nemzeti funkcióinkat.

A nemzeti lét szellemi és anyagi tényezői Kétségtelen, vannak tudományágak, amelyek *a társadalom nemzeti ismérveivel kiemelt arányban foglalkoznak*. Mint amilyen a nyelvtudomány, a történelem, irodalom, néprajz. Ezek azokkal a specifikumokkal foglalkoznak, amelyek megkülönböztetnek bennünket más nemzetektől. De egy nemzeti alapon megkülönböztetett közösség megmaradását – akár nemzeti megmaradását – *anyagi természetű tényezők is szolgálják*. És ezen anyagi feltételek fennmaradása az ezekkel foglalkozó tudományok – elsősorban a természettudományok – nélkül elképzelhetetlen. Mások viszont azt mondják: a szállásterülettel – annak földjével, éghajlatával, növény- és állatvilágával, illetve biológiai mivoltunkkal – foglalkozó tudományoknak van csak nemzeti funkciója, de a kémiának, fizikának, matematikának már semmi köze mindehhez. Amire én kérdezem: elkép-

* Vö. erre 1996. december 12. „Tudományos–technikai forradalom – tudománypolitika – Akadémia. (Közgyűlési előadás) „Az új világrendszer és a közép–kelet-európai társadalmak” c. fejezetet. Továbbá: Glatz. Feren: Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországn. „Információs társadalom, globalizáció, tudomány” c. fejezet.

zelhető a helyi társadalom egészségének vagy természeti környezetének karbantartása helyi, magas színvonalú fizika, kémia vagy matematika nélkül? Ezért tehát az MTA, mint a magyarországi kutatók köztestülete, igenis nemzeti funkciót tölt be. Mi mindnyájan a tudományművelők egyetemes közösségének vagyunk a tagjai, de egyben tagjai vagyunk lokális (állampolgári, nemzeti) közösségünknek is.

A „nemzeti Akadémia” általam is használt fogalmakor nem is ez közöttünk a vita tárgya. Hanem a „nemzeti” jelző értelmezése. Ahogy fentebb röviden ismertettem a mi államfogalmunkat, úgy röviden megkísérlem leírni „nemzet-fogalmunk” értelmezését. Én nemzet alatt emberek olyan csoportját értem, akik vállalják az őket összekötő nyelvi, szokásrendi, kulturális közösséget. A nemzet tehát, szerintem, egyrészt *kulturális, másrészt önként vállalt közösség*, tehát vállalás dolga. A „nemzeti Akadémia” számunkra így azt is jelenti, hogy az *Akadémia felvállalja a nemzeti identitás erősítését*. (Hiszen a nemzeti azonosság csak az egyik azonosság az ember életében egy időben meglévő sokféle identitás közül.) A nemzeti Akadémiának fel kell vállalnia, hogy mindazon személyek intézménye, akik *magukat magyarként azonosítják*. Azaz az Akadémia nemcsak a Magyarországon élő, hanem a határokon túl élő magyarok akadémiaja is. (Ez már bizony eltér az 1994. évi törvény szándékától.) Erre törekszünk mi 1996 óta, amióta szervezeti kereteket adunk a határokon túl élő magyar akadémikusok itthoni működésének.* De ha mi „nemzeti Akadémiáról” beszélünk, akkor ezt úgy is értjük, hogy az Akadémia nemcsak a *magyar nemzeti identitás* kifejlesztéséért, nemcsak a magyar nemzet szellemi-anyagi feltételeinek biztosításáért dolgozik, hanem a Magyarországon *létező valamennyi nemzeti identitás* megmaradásáért is. A magyarországi német, szlovák, román, délszláv és egyéb identitások szellemi és anyagi feltételeinek biztosításáért. (Ebből az értelmezésből vezetjük le, hogy Akadémiánknak védnökséget kell majd vállalnia a hazai nem magyar népek tudományos nyelvének segítése, publikációs rendszere, sőt önazonosságának megőrzéséhez szükséges kutatások felett.) Őket ugyanúgy össze kell kötnünk a – szomszédos országokban működő – nemzeti akadémiajokkal, mint a határokon túli magyarokat a magyarországi Akadémiával.

Van azután a „nemzeti Akadémia” értelmezésének egy a beszélgetéseim során szintén vitatott értelmezése. Az ugyanis, ahogyan Széchenyi nemzedéke értelmezte az Akadémia és a tudomány „nemzeti funkcióját”: az Akadémia a tudomány, a nemzet egészének érdekét szolgálja, tehát *nem egyik vagy másik társadalmi osztály*, nem egyik vagy másik felekezet, érdekszervezet, politikai erő érdekeit. Vagyis az Akadémia felette

A helyi természeti és társadalmi környezet karbantartása

A nemzet-fogalomról

Határoktól függetlenül

* Vö. erre 1996. október 18. „Akadémia kultúrnemzeti alapokon”.

Össztársadalmi célok érdekében áll a társadalmi-politikai konfliktusok erő-mérkőzéseinek. Helyes volna, ha – modern kifejezéssel – azt mondanánk: *Akadémiánk össztársadalmi célokat követ.* Mindenesetre egy biztos: a Széchenyi kora után kibontakozó politikai többpártrendszer erői felett kell, hogy álljon Akadémiánk. Mert a tudomány – ahogy erről a politika és Akadémia viszonyáról szólva beszéltem – nem igazítható a négyévenkénti párt- és hatalompolitikai ciklusokhoz. (Zárójelben jegyzem meg, de nem titkolom: vannak tagtársaim, akik vitatják e felfogást, mert szerintük a modern társadalom minden közérdekű problémáját a pártpolitikák fogalmazzák meg, így hát nem hisznek abban, hogy létezik olyan, a közösséget érintő álláspont, amely el tudna szakadni e pártpolitika-rendszerrel. De hát erről feltehetően még tovább fogunk vitatkozni.)

AKADÉMIÁNK KULTÚRNEMZETI ALAPJÁRÓL

1989: kultúrpolitika kultúrnemzeti alapokon Határozott véleményünk van viszont az Akadémia kutatásszervezeti alapjairól. Szerintünk a *kultúrpolitikának* és a *tudománypolitikának kultúrnemzeti alapon kell állnia* – vallom ezt 1989 óta, amióta az állami adminisztrációban egy évet eltöltöttem, de vallom mint kutató, 1976 óta, amióta disszertációm a nemzeti kérdés és történetírás, kultúrpolitika témaköréből elkészítettem. A nemzeti identitás a 21. században a számos identitás közül az egyik, de a szociális, az általános emberi, vallási, korosztályi, állampolgári identitás között erősödő identitás lesz. Éppen a modern információhordozó eszközök teszik lehetővé az identitások közötti individuális választást, és teszik lehetővé, hogy az ember a maga szűkebb, lokális környezetének szokásrendjét, nyelvi, érintkezési kultúráját megtarthassa. És hogy kiszakadjon az *egyoldalú állampolgári identitás bilincseiből*. Ezért is mondjuk: a kultúrnemzet tovább fog élni, mint az államnemzet, a nemzeti (kulturális) identitás erősebb lesz, mint az államnemzeti (állampolgári) identitás.

Nemzeti kontra állampolgári identitás

Kutatói tapasztalatok Ezért is személyes, azaz kutatói tapasztalatomból származó ambícióm, hogy az államhatárokon kívül magukat magyarnak valló kutatókat a hazai tudományos nagyüzem működésébe vonjam. A következő években tovább kell szabályoznunk az 1996 júniusában kialakított szervezetet és az 1996 decemberétől élő gyakorlatot.* Külső tagjaink kapnak itthoni elhelyezést, támogatást a magyarországi kutatásokhoz. De joggal vetik fel kritikussaink: miért nem állapítunk meg a külső tagokra érvényes kontingenst, ahogy megállapítjuk a belföldi tagok 200 fős létszámát? Ha e kontingenst megállapítjuk, az osztályok között egyenlően osszuk-e szét a létszámkeretet, vagy lehet-e az osztályok között differenciálni? Lehet-e

* Vö. erre 1996. december 12. „A magyar kultúra hordozói a határokon túl”.

azt mondani, hogy például az ún. erősebben nemzeti tematikájú osztályoknak nagyobb keretszám jár a külső tagok köréből, mint az elméleti, illetve természettudományoknak? Nem hiszem, hogy helyes volna, de a kérdést feltesszük.

A célunk az, hogy ne csak a határokon túli akadémikusokat integráljuk, hanem a határokon túl élő kutatók összességét.* Az 1997-ben indult Domus-programnak például éppen az a célja, hogy a fiatalok magyarországi utóképzését és kapcsolatteremtését segítse. A minisztériummal kötött megállapodásunkkor már határozott elképzeléseink voltak a Magyarországra meghívandók számáról is. Az ún. PhD-korban lévő fiatalok közül egyszerre mintegy 150 főt próbálunk Magyarországra hozni, a Bolyai-rendszerbe évenként 25 főt.

Domus-program

Vita tárgya természetesen, hogy a Magyarországra jött fiatalok nem mindig akarnak hazatérni. A minisztériumban dolgozó köztestületi tagok tették fel a kérdést: ha kimozdulunk a külső tag intézményes keretéből és nem akadémikusokat is bevonunk a kultúrnemzeti Akadémia működésébe, hány fő, és hol – itthon vagy otthon – finanszírozható a magyar adófizetők pénzéből? Pedig mi épp azért támogatjuk őket, hogy otthon, és ne Magyarországon legyenek majd gyakorlott kutatók, orvosok, tanárok. S mi legyen azokkal, akik nem tudnak átjönni ösztöndíjjal Magyarországra? S éppen ők nem kapnak tőlünk szülőföldjükön felhasználható segítséget?*

A szülőföldön maradni

Tehát: Akadémiánkat kultúrnemzeti alapokra kívánjuk helyezni, amit a törvénymódosítás sem zár ki. A következő években kell kiépítenünk ezen kultúrnemzeti alapokat – amennyiben ezzel a közgyűlés egyetért.

V. AKADÉMIÁNK HÁRMAS FUNKCIÓJÁRÓL

Akadémiánk legyen *tudományos műhely, a magyar kutatók érdekképviseelője és a nemzet tanácsadója* – ezt tűztük ki célul az 1996. december 12-i közgyűlésen. E hármás célkitűzés meghirdetése az Akadémia régi és új céljainak szintézise. Mivel az elmúlt év közgyűlési előadásain az elnöki beszámolókat e hármás alapelv szerint csoportosított szerkezetben adtam elő, most csak az összefoglalás és a problémajelzés szándékával tárok a közgyűlés elé néhány, további vitatásra igényt tartó megfontolást.

* Vö. erre 1997. április 20. „A Domus Hungarica Scientiae et Artium alapításáról”.

** Vö. erre 1999. december 6. „Akadémia az új szintézis érdekében (Közgyűlési előadás.)”, a „Szülőföld”-program indítása c. fejezet. – 2000. május 24. „Az MTA szervezete kultúrnemzeti alapokon”. – 2000. június 9. Az Akadémia „Szülőföld”-programjáról.

A TUDOMÁNYOS MŰHELY

*Műhely:
az alapítástól* Akadémiánk első évtizedeiben, 1825–67 között kialakult a tudományos műhely intézményes kerete: a hazai tudomány fóruma, amelyik tudományos vitákat szervez, publikációs rendszert működtet, díjakat ítél oda. Vagyis a tudományos nyilvánosságról, a tudományos ismeretszerzésről gondoskodik. Ezt a műhelyfunkcióit – ahogy arra szintén utaltunk – 1949-ben erősítette az állam: felügyelete alá utalta az új, hazai kutatóbázist, az egyetemektől független kutatóintézet-hálózatot. A jövő század Akadémiájának is meg kell őriznie ezt a jellegét – állítjuk. E műhelyben az elmúlt években megingott rendet helyre kell állítani, illetve újra kell szervezni. A tudományszervezetnek egyetlen értelme van: a kutatói gondolkodás és a teljesítmény segítése. Azaz a kutatói hatékonyság növelése.

*Az osztály-
szerkezet
kérdőjelei* Az Akadémia *osztályszerkezete* állandó vita tárgya. A vitát az elnök kezdte 1996 decemberében, az osztályelnökök ülésén. Vajon van-e értelme olyan osztálykeretnek, amelyen belül 3-4 diszciplína képviselői ülnek? Akiknek kutatási területük oly távol áll egymástól, hogy együttes ülésükön nem is lehet elvárni az értő szakmai vitákat. A természettudományok kivívták maguknak a diszciplináris keretet: kémikus érti a kémikust, fizikus a fizikust, matematikus a matematikust. De a II. osztályon filozófus, pszichológus hogyan érthetné a régészt vagy a történést? A három társadalomtudományi osztály esetében az osztályok elsősorban adminisztratív fórumok – ezt úgy is mondom, mint volt osztályelnök. És irigykedve nézem a természettudományok osztályainak üléseit. Szét-darabolni további osztályokra az Akadémiát? Ez feltehetően – legalábbis ezt mondják beszélgetőtársaim – az interdiszciplinaritás annyira óhajtott elvénekedni további gyengülésével járna. Vajon az osztrák példát kellene választani: két (természet- és társadalomtudomány), netán három osztályt létrehozni (természet-, élet- és társadalomtudomány)?

*Szintézis
a szemléletben,
aprózottság
a szervezetben* Egyáltalán, fenntarthatóak a mi diszciplínafogalmaink és a diszciplináris kutatásszervezet? Hiszen a világ kihívásai – ismételjük szüntelenül – problémaközpontúak, intézményeink pedig – mind minősítési rendszerünk, mind tanszéki, intézeti rendszerünk – diszciplína tagozódásúak. Most az új, szintetizáló látásmód erősítésén fáradozunk. A történettudománytól például már nemcsak a társadalomtudományok – a szociológia, filozófia, lélektan – ismeretét követeljük meg, mert ezek ismerete nélkül nem érthetőek az emberi cselekvés mozgatórugói, hanem már ezen is túl akarunk lépni: a technika, a természettudományok ismeretét is elvárjuk kollégáinktól. Nos, éppen most daraboljuk szét még további részegységekre a kutatásszervezetet?

*Szakmai
bizottságok* Mi legyen a *szakmai bizottságok* sorsa? Emlékezhetnek tagtársaim, legutóbbi közgyűlésünkön szoltam a feloldhatatlannak látszó ellentmon-

dásról: a bizottságok érdemi működéséhez az adminisztrációs és finanszírozási háttérrel kellene biztosítani. Ennek tervezhetősége megkívánná a bizottságok számának meghatározását. Ez azonban lehetetlen, mert a bizottságoknak éppen a szabad átalakulás, megszűnés, újjáalakulás a lényege. Így követi Akadémiánk a tudományfejlődés egyetemes és a személyi feltételek hazai mozgását. Meg kell mondani: a valóságban vannak feloldhatatlan ellentétek. Ezt mi, kutatók tudjuk, és optimistán hozzáteszük: jelenleg még...

És mi történjék a *tagválasztások* rendjével? Helyes, hogy mereven, az osztályok szerint osztjuk el a beválasztható új tagok létszámkeretét? Az ilyen elosztás gyakorlatilag 11 kis akadémiát teremt. Lehetetlenné is teszi a diszciplína és a személy szerinti értékeléseket. Nem is szólva arról, hogy egyes osztályokon több diszciplína van jelen, és így ezen diszciplínákra nem is minden választáson kerülhet sor (ökológia, közgazdaságtudomány stb.).

Tagválasztások

A mostani választások előcsatározásai közben merült fel a gondolat: a tagválasztások előkészítésébe kapcsoljuk be a „tudományterületet” mint szervezeti egységet. Nem volna jobb a kereteket osztályok helyett a három tudományterület között elosztani? (Valójában minden kérdés megválaszolása mögött ott bujkál a csak nehezen bevallott, őszinte kívánság: nehogy az én szakmám kevesebb helyhez jusson a választásokon!) Közgazdász barátaim közül vannak, akik a választási rendszer egészét opponálják, mondván: évenként kellene – mint Ausztriában – választani. Ez nyugodtabb légkört és alaposabb, rendezettebb vitákat eredményezne. Remélem, hogy a következő választásokig lesz még alkalmunk e kérdésekről vitatkozni.

A három tudományterület lehetőségei

Mint ahogy, remélem, arról is tudunk majd szót váltani: jelen vannak-e a *tudományok megfelelő arányban* Akadémiánkon. Töprengek, hogy a közgyűlés elé tárhatom-e azokat a belső vitákat, amelyek az elmúlt másfél esztendőben az egyes tudományterületek vagy diszciplínák akadémiai reprezentációjáról folytak és folynak a szűkebb vezetésen belül. Az elnök ugyanis felvetette 1996 decemberében, majd 1997 novemberében ismételtén az osztályelnökök fórumán: tarthatatlan, hogy a társadalomtudományok aránya az akadémikusok körében 20% alatt van, a nyugat-európai 40-50%-kal szemben! (Az 1949 előtti 70:30%-os arányt a társadalomtudományok javára ugyanilyen konzervatívnak és tarthatatlannak mondtuk.) És tarthatatlan a szovjet rendszertől örökölt osztálybeosztás: a 3 társadalomtudományi osztályban összezsúfolva az annak idején politikai-ideológiai okokból összezárt diszciplínák.* De tarthatatlan az is, hogy nincs az ökológiának vagy az informatikának önálló

A tudományterületek arányai

Szovjet örökség

* Vö. erre 1996. november 17. „Akadémiánk belső szerkezetéről.”

osztálya. Sajnos, a kérdések megválaszolásában keveredik két szempont: az új beosztás az adminisztráció felülvizsgálatát, az osztályvezetések megbontását is jelentené; ugyanakkor megváltoztathatná a tagutánpótlás arányait is. Hiszen ha új diszciplínák kapnának új osztályokat, akkor ez az akadémiai szokások szerint az osztályok közötti tagkeret-elosztásban azt jelentené: a jelenlegi önálló osztállyal bíró diszciplínák kevesebb keretet kapnának.

A kutató-hálózat az Akadémiánál Viták folynak a *kutatóhálózatról*, és állandóan előbújik a félelem: az intézethálózatot elcsatolják az Akadémiától. Kétségtelen az, hogy a törvény a főtitkárt, a titkárságot és az intézethálózatot szinte külön egységként kezeli a „közttestületi”, az ún. elnöki Akadémiától, és azt a gyanút keltheti, hogy egy gyors, parlamenti indítványra történő törvénymódosítással lenyeshetik az intézeteket az Akadémia testéről. Mégis én, mint kutatóintézetben felnőtt, ott legutóbb igazgatói funkciót betöltött kutató akadémikus, nem látom komolynak azokat a törekvéseket, amelyekről egyesek beszéltek. Nem láttam eddig komoly jelét annak, hogy az Akadémiát meg akarták volna fosztani kutatóhálózatától. Rossz és gyenge őrségváltó hangok voltak csak ezek 1989–94 között. Talán inkább belső ijesztgetések, önijesztgetések. Így láttam a miniszteri székéből is 1989-ben, és ilyenek később, intézetigazgatóként is. Felesleges volt erre ilyen sok szót vesztegetni. De ez nem jelenti azt, hogy nincsenek meggondolásra érdemes kritikák. Kérdezik: megoldott-e a feladatállítást és beszámoltatást? Elhiszik, mondják a minisztériumban vagy egyetemeken dolgozó kollégáim, hogy az Akadémián van a legjobb helyen a kutatóhálózat. Elfogadják, hogy a kutatást nem kell irányítani, hanem menedzselni! De milyen az autonómián belül az osztályok részéről a *szakmai felügyelet*? Természetesen azonnal feltehetném a gonosz ellenkérdést – *Autonómia és beszámoltatás* úgy is mint egyetemi tanár –, vajon az egyetemi tanszéki kutatásokról ki *számoltat be*? Ki szól bele, a nyers piacon kívül, hogy ki mivel foglalkozik az adófizetők pénzén? Az Akadémián legalább 1994 óta működik az AKT, és a főtitkári szervezetben működnek a tudományági főosztályok beszámoltatásai. De mégsem ezt válaszolom, hanem azt: az intézetkonszolidációs folyamatban sort kell keríteni az intézethálózat belső gondjainak felülvizsgálatára.

Fel kell számolni az „intézet” és „tanszék” közötti feszültségeket. Kiszámoltuk: a hasonló minősítésű egyetemi oktatók fizetése 40%-kal magasabb, mint a kutatóhálózati dolgozóké. Ez látenszen azt jelenti, hogy a kutatást az állam nem ismeri el olyan fontosságú tevékenységnek, mint az oktatást. Helytelen. De meg kell határozni: milyen kutatások kívánnak feltétlenül oktatástól független kutatóintézeti keretet. Erről már egy évvel ezelőtt, az akadémiai intézetkonszolidáció alapelvei során szóltunk.

Összefoglalva: vegyük komolyan, hogy a szervezet a szakmagyakorlás hatékonyságának növelésére van, az autonómiákat mindig fenyegető megmerevedés azonban a kutatói gondolkodás fejlődésének akadályá is lehet.

*Veszély:
megmerevedés*

A KUTATÓI ÉRDEKKÉPVISELET

A kutatói érdekképviselet Akadémiánk egyik új funkciója. Ez is az 1994. évi törvényhez kötődik. Azáltal, hogy az Akadémia a magyarországi kutatók köztestülete lett, jogalap létesült arra, hogy az Akadémia elnöke beszámoljon az Országgyűlésnek a magyar tudomány helyzetéről. Mi ezt az új fórumot, a beszámolást igen fontosnak tartjuk: ennek révén a tudomány témája két évente szerepel a parlamentben, a képviselőknek foglalkozniuk kell a tudománypolitikával, odafigyelnek rá. Nem is annyira a plenáris ülést, mintsem a bizottságokban, a frakciókban való szereplést – ez utóbbit külön kértem – tartom fontosnak. No és a média: arra figyel, ami az Országgyűlésben van. (Az előző akadémiai vezetés elkészítette az első jelentést, ami nagy teljesítmény volt. Nekünk a viták módjának kitalálása és az út kitaposása jutott feladatul. De erről már beszámoltam egy korábbi közgyűlésen. *)

*Érdekképviselet:
1994-től*

*Országgyűlés:
1996-tól*

Arról is szoltam: az 1994-ben megalkotott köztestületiségből következik szerintünk *érdekképviseleti* funkciónk, és az érdekképviseleti funkcióból következik szükségszerű *kimozdulásunk a politika* irányába. Érdekképviseletet ugyanis nem itt a székházban, az osztályokon belül kell kifejteni, hanem a politikusok, a vállalkozók, a társadalom körében. Ez az érdekképviseleti kötelezettség rója ránk a Magyar Tudomány Napja szervezését, a vállalkozói társadalommal való szövetkezést, és szövetkezést a médiával. És ezért hozunk létre új szervezeti egységeket: PR-irodát, akadémiai társaskört. Előző közgyűlési beszámolóinkban számot adtam idevonatkozó elképzeléseinkről és lépéseinkről.

*Mozdulás
a politika felé*

*A társaskör*ről röviden. Szándékunk az, hogy az Akadémia palotájában olyan éttermet, klubot üzemeltessünk, amely találkozóhelye a köztestületi tagoknak, mindenekelőtt az akadémikusoknak, a közgyűlési tagoknak. És amely találkozóhelye lehet a hazai vállalkozói, valamint a tudományos és a politikai elitnek. Az intézményes viszony mindig – így tudomány, gazdaság, politika között is – emberek révén szerveződik. Az emberi viszonyoknak pedig keretek kellenek. Az akadémiai társaskör klubjellegű, zárt intézmény, amely a tudomány érdekképviseletének lehet egyik legmozgalmasabb fóruma.**

*Akadémiai
társaskör*

* 1997. május 13. „Szakszerűen elemezni, cselekedni. (Közgyűlési beszámoló.)”

** 1999. február 2. „Az Akadémiai Klubról”; 1999. február 4. „Székház és akadémiai célok”.

A regionalitás elve Röviden kell szólni a *regionalitás elvéről*, vagyis az Akadémia területi bizottságainak jövőjéről. Az elnököt idézik, hogy ugyanis „nincs vidéki és fővárosi kutató”, amikor azt kérjük: egyenlő minőség esetén, a támogatott kutatóhelyi pályázatokon részesítsék előnyben a vidéki kutatókat. Vagyis nem értenek egyet az elnökkel, nem akarják a vidék preferálását elfogadni. Mire mi visszazólunk: a tudomány mai modern – karbantartó és minőségbiztosító – szerepét akkor tudja eredményesen betölteni, ha az ország egész területén jelen vannak az erős intézmények és a jelentős számú kutatói személyzet. Igenis költségvetési és személyi eszközökkel preferálni kell a területi központokat.* (A személyi ellátottság mellett kiemelten javítani kell az infrastruktúrát. Vidéken kevésbé ellátottak a könyvtárak, jelenleg még lassúbb az internet stb.) De nem hallgathatom el baráti munkatársaim ellenérvét sem, akik attól tartanak: ha így folyik tovább a vidéki központok preferálása, maholnap az Akadémia szétesik öt vidéki területi központra.

Öt darabra eső Akadémia?

Érvek az egyik, érvek a másik oldalon. Mi hiszünk az okos egyensúlyban. A *közttestületiség kimondásából* a mi következtetésünk: a magyar kutatói társadalom *szellemi és anyagi érdekképviseletére* kell vállalkoznunk. Erre pedig csak akkor vállalkozhatunk, ha erősítjük *területi szervezetiünket*. Jelen kell lennünk az ország egész területén.

Jelen lenni az ország egész területén

És még valamit jelent e következtetés. A 6-8 ezer közttestületi tagot innen Budapestről mozgatni, szervezni, aktivizálni nem lehet. Ahhoz, hogy érezzék az Akadémiához tartozásukat, meg kell őket hívni rendezvényekre, fel kell kérni bizottsági tagságra, közreműködésre. Ezt pedig Akadémiánk területi központjai tehetik meg. A közttestületi Akadémia, a kutatói érdekvédelem Akadémiája, elsősorban a területi központokban valósulhat meg.

A „NEMZET TANÁCSADÓJA”

Alternatívák feltárása

Akadémiánk legyen a nemzet tanácsadója. Vállalkozzék a magyar *állampolgári és nemzeti közösség előtt nyíló alternatívák feltárására*, fogalmazza meg azokat, és tegye közzé az álláspontokat közérthető formában. Ugyanakkor vállalkozzék Akadémiánk a hozzá mint a magyar kutatók közttestületéhez intézett kérdések megválaszolására.

Sokan vitatják tagtársaim közül ezen állásponatomat. Talán nem is alaptalanok a félelmek, sőt a kritikák sem. Félnék tagtársaim, ahogy erre korábban is utaltam: belesodródunk a politikába és ott megperzselődünk. Mások kritikája az Akadémia jövőjéről alakuló ellentétes elképze-

* A regionalitás elvéről: 1997. május 13. „Szakszerűen elemezni, cselekedni. (Közgyűlési beszámoló)” „A tudományos műhely szervezeti rendje” c. fejezet.

lésekből táplálkozik: az új Akadémiát a nyugati, befelé forduló tudós társaságok mintájára képzelik el. Az 1996. decemberi közgyűlésen kifejtett álláspontomhoz most három kiegészítő – az elmúlt másfél év vitáira is reflektáló – megjegyzést szeretnék fűzni.

Az első megjegyzésem a *politizálás fogalmát* érinti. (Úgy látszik, hogy ma mind az „állam”, „nemzet”, mind a „politika” tárgykörben fogalommagyarázatra is kényszerülök.) Én *politika* alatt az adott közösség dolgainak intézésében való *aktív részvételt* értem. Széchenyi és kortársai, amikor Akadémiánkra javaslatot tettek, akkor „politizáltak”. Egy olyan intézményt akartak létrehívni, amelyben a tudomány kifejlődik, méghozzá olyan tudomány, amely a közösség értelmének, érzelmének csiszolásával foglalkozik, az iparosodás, gazdálkodás tudományos – azaz hatékony – alapjait veti meg. A *közösség egészéről* gondolkodtak ők és olyan intézményeket akartak létrehívni, amelyek az emberi-természeti viszonyok modernizációját segítik. Ugyanígy politizált Széchenyi akkor is, amikor egyleteket (ma azt mondanánk: civil szervezeteket) alakított, amikor az Al-Duna-programot szervezte, híd érdekében agitált, vagy amikor ostorozta a magyar köznemest szalmaláng lelkesedése miatt, vagy korholta a magyar bortermelőt, mert nem ápolja hordóját és így nem tud versenyképes bort termelni. Mi ezt *közéleti politizálásnak* nevezzük: a közösség sorsát hosszú távon meghatározó tényezőkre – természeti környezet átalakítására, tömegkulturális jelenségekre, képzettségre, életformákra stb. – figyel ez a politizálás, és szervez ennek érdekében akciókat.

A 19. században – éppen Széchenyi korában – megindult a politika átalakulása. Politikai pártok, társadalmi érdekszervezetek az emberek napi életkörülményeinek alakulását is „közügyé” emelték. Ugyanakkor kialakultak a modern demokrácia intézményei, a választott politikai pártok hozták létre az adminisztrációt. Az új demokrácia politikai vezetői az adott választási periódusban gondolkodnak, hiszen sorsuk a választók számára látható akcióktól függ. Ez a pártokban és rövid távon gondolkodni kényszerült politika a mi életünkben, az elmúlt fél évszázadban érte el fejlődésének „csúcsát”. Mindent – gazdaságot, kultúrát, napi állásfoglalást – pártpolitika tárgyává tett. Teljesen kiszorította a politika másik szintjét: a közéleti politizálást. Amelyet éppen a mi Széchenyink képviselt és fejlesztett ki klasszikus formában. Eltűntek, illetve meggyengültek a civil szervezeteknek a közélet görög-római demokráciákból táplálkozó hagyományai. Amelyeknek éppen a múlt század első felében még olyan fontos szerepük volt a modern európai társadalom kialakításában. Amelyek a kor nagy kérdéseinek megválaszolására kiműveltek értelmiségit, tisztviselőt, politikust. Az elmúlt ötven esztendőben a pártpolitika rátelepedett a közéletre Nyugat-Európában. Kelet-Európában pedig a diktatúra gyűrte maga alá a polgárok önkéntes szerveződését.

A „politizálás” fogalmáról

Széchenyi példája

Közéleti politizálás kontra pártpolitika

A pártpolitika értelmetlen primátusa

Elképzelésünk szerint Európa az új ipari-technikai forradalom, a globális gazdasági-katonai kihívások korában legalább olyan nagy kihívások előtt áll, mint állott 150 évvel ezelőtt. Ahhoz, hogy jó válaszok fogalmazódjanak meg e kihívásokra, mozgósítani kell az európai szintű szürkeállományt. Amelyik viszont bezárkózott egyetemi-értelmiségi-kutatóintézeti autonómiájába, mert a közéletben jelenleg csak a hangos és mindenre elszánt megélhetés-politikusokat látja. A pártpolitikát. És ez a polarizálódás – felfogásunk szerint – árt a közösség egészének. Árt Magyarországon is, ahol a korkihívások sokkírozó módon jelentkeznek, hiszen a szovjet rendszer keretei között nem voltunk felkészülve a kínáló alternatívák észlelésére sem.

A civil politizálás becsülete Ezért azt mondjuk: vissza kell állítani a politika másik szintjének, a *közéleti politizálásnak a becsületét*. Vissza kell állítani, sőt a korábbinál is erősebbé kell tenni a civil politizálást, a civil szervezeteket. Amelyek – ahogy ezt előadásom elején is mondtam – közhasznú funkciókat töltenek, tölthetnek be. Ez a széchenyista politizálás független a pártpolitikától, noha nem tagadja annak fontosságát.

MTA: nem pecsétrakó intézmény Hát így képzeljük mi el az Akadémia nemzeti tanácsadó szerepét. A második megjegyzésünk: az Akadémia nem pecsétrakó intézmény. Azt ugyanis mindnyájan tudják, hogy a tudomány álláspontja legitímálhat politikai álláspontokat éppúgy, mint termékek elfogadását.* Akár élelmiszer, akár gyógyszer, akár írószerszám vagy fogpaszta kelandóságát fokozza, ha a termelő (vagy politikus) azt mondhatta: valamelyik tudós testület a terméket ajánlja. Nekünk az a véleményünk, hogy a magyar Akadémiának ne legyen „kollektív” álláspontja. Mi ne legyünk pecsétrakók. Az Akadémia *egyes tudósainak* lehet álláspontja, azt szabadon kifejezheti, vagy lehet *tudósaink egy csoportjának* a konkrét kérdésekben „kinyilatkoztatott” véleménye, de *ez nem ún. akadémiai vélemény*. Két érvünk van ezen álláspontunk mellett. Az egyik: a tudományos megismerés mindig *lezáratlan folyamat*. Egy intézmény, amilyen az Akadémia is, keltse a megbízhatóság benyomását. Az Akadémia álljon ki amellet, hogy a tudomány álláspontja minden kérdésben elhangozhasson. De ne kényszerüljön, mint intézmény, kollektív álláspontok állandó korrigálására. Nincs tehát „hivatalos” akadémiai álláspont. Különben komolytalaná leszünk mi és a tudomány is.

A gondolkodás és vélemény individualitása A másik érvem: *a tudományos gondolkodás szabadsága*. Ugyanarról a konkrét kérdéstről két akadémikusnak diametrálisan eltérő véleménye lehet. És akkor melyik „az” akadémiai álláspont? Egyik akadémikusé, vagy a másiké? Bármiféle „hivatalos” álláspont bénítója a tudományos gondolkodásnak.

* Vö. erről 1998. február 19. „Az Akadémia nem pecsétrakó intézmény”.

Harmadik megjegyzésem: kutatóink merjék személyükben, nevükben vállalni, amit írnak, nyilatkoznak, és ne azzal erősítsék egyéni álláspontjukat, tekintélyüket, hogy úton-útfélen nevük mellé odabiggyesztenek: „akadémikus”. Gondoljunk mindig arra, hogy mindannyiunk érdeke: Akadémiánk neve, tekintélye ne devalválódjék. És gondoljanak arra: e büszke civil szervezet tagjai a véleménykülönbség szabadságának alapján állnak. Nem az teszi a *véleményt súlyossá, mert mi egy szervezet tagjai vagyunk*, hanem azért vagyunk e szervezet tagjai, mert álláspontunk önmagában, címünk nélkül is súlyos!

*

Diagnózisokat, illetve diagnózis előtti látteleket kívántam a közgyűlés elé tárni. Keressük a piacgazdaságban, a többpártrendszerben, az átalakuló Magyarországon, az átalakuló Európában Akadémiánk és általában a tudományszervezet, a tudományművelés helyét. Ez ösztönzött arra, hogy a tagválasztás szünetében az új arcú Akadémiáról alakuló elképzelésemet előadjam.

*Útkeresésben,
útkijelölésben*

Kézirat.